

nauk.-prakt. konf., m. Kiiiv, 19-20 kvit. 2017 r. / M-vo osvity i nauki Ukraïni, M-vo kul'tury Ukraïny, Kiyv. nac. un-t kul'tury i mistectv; redkol.: M.M. Poplavs'kij (golova), Kostyrya I.O. (zast. golovi) [ta in]. – Ch.2.-Kiyv : Vyd. centr KNUKiM, 2017. – S. 253-258.

10. Luman N. Globalizaciya mirovogo soobshchestva: kak sleduet ponimat' sovremennoe obshchestvo / Niklas Luman // Sociologiya na poroge XXI veka: Novye napravleniya issledovaniya. – M. : Intellekt, 1998. – S.94 – 109.

11. Sklejr L. Kul'turno-ideologicheskie transnacional'nye praktiki /L.Sklejr // Nazarov M.M. Massovaya kommunikaciya i obshchestvo. Vvedenie v teoriyu i issledovaniya. - M. : «Avanti plyus», 2003. - S.343-353.

Отримано 15.03.2017

УДК 316. 723

Аза Л.О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук

ПАРАДИГМАЛЬНІСТЬ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ ЕТНІЧНОСТІ

Етнічність як і раніше залишається предметом гострих дискусій зарубіжних і вітчизняних науковців. У статті увага акцентується на парадигмах інтерпретації даного феномену.

Ключові слова: парадигми, етнічність, етнічна ідентичність

Этничность по – прежнему остается предметом острых дискуссий зарубежных и отечественных ученых. В статье внимание акцентируется на парадигмах интерпретации данного феномена.

Ключевые слова: парадигмы, этничность, этническая идентичность

Ethnicity continues to be a subject of tough discussions between foreign and local scientists. In this article the attention is being concentrated on paradigms of interpretation of the existing phenomenon.

Keywords: paradigms, ethnicity, ethnical identity

Актуальність. Останнім часом дослідження етнічних феноменів (етнічності, етносу, нації) помітно активізувалося. Все частіше почали виходити серйозні і достатньо аргументовані праці в галузі теорії етносу й етнічності як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Хоча слід зауважити, що, скажімо, сучасні західні соціальні і культурні антропологі часто-густо

віддають перевагу не стільки теоретичним пошукам, скільки прагматичній налаштованості. Відповідно такого роду дискурси націлені скоріше на раціональне вирішення суто практичних завдань. Утім це не скасовує необхідності глибоких теоретичних розробок, побудованих на ґрунтовному знанні матеріалу, що досліджується. І насамперед це сосується розуміння етнічності, яка і надалі залишається в центрі уваги різних дисциплін, включаючи етнологію, етносоціологію, філософію тощо. Нагальним стає питання щодо смислу останньої в сучасному житті та принципів відтворення етнічних ознак.

Справа в тому, що сучасні глобалізаційні процеси, культура постмодернізму руйнують звичну традиційну ідентичність. Внаслідок чого, її прояв в сучасній культурі має доволі суперечливий характер, зумовлений розривом традиційних та інноваційних складових. Безумовно така ситуація вимагає синтезу (або співіснування) етнічних та інформаційних цінностей, що стає важливою умовою цілісності й самототожності людини у просторі і часі. Зароджуючись з практики осмислення оточуючого світу, етнічність акумулює в собі багато які значення і смисли, спрямовані у першу чергу на самозбереження людини. Тим більше, що будь-який етнос завжди має центр осереддя цінностей і вірувань, які визначають природу сакрального в етнічності. Інакше кажучи, він володіє деяким внутрішнім, неусвідомленим ні його членами, ні зовнішніми спостерігачами культурним стрижнем. Причому у кожному випадку унікальним, чим забезпечує узгодженість дій своїх членів, виявляючи себе на зовні через різні модифікації культурних традицій, що виражають певний зміст.

За таких обставин етнічність досить складно адекватно визначити та описати. Тому **метою** даної статті є пошук порівняно несуперечливих, «працюючих» моделей її дослідження. На сьогодні ж етнічність розглядається переважно в рамках двох основних підходів, які умовно можна позначити як «функціональний» (що включає весь континуум конструктивістських і прагматистськи-інструменталістських концепцій) і «онтологічний» (скоріше примордиалістський, есенціалістський). Причому, якщо функціональний підхід базується переважно на абсолютизації мінливості та ситуативності етнічності, то онтологічний – усе ж таки на її усталеності й укоріненості. Утім, не дивлячись на те, що забарвлене полемічним пафосом протистояння «конструктивістів» і «примордиалістів» часто-густо має неприховані ідеологічні мотиви, предмет для власне наукових дискусій між ними дійсно існує.

Скажімо, прибічники конструктивізму досі не в змозі дати чіткої відповіді на ряд принципових питань, пов'язаних з особливостями етнічності як сутнісної характеристики особистості (її атрибутивності, усталеності, інтенсивності, а іноді, навіть, «ірраціональності»). У той же час окремі конструктивістські положення є досить переконливими, а соціальні конструкти за певних умов є очевидною реальністю. Як, до речі, не можна не погодитися з прихильниками конструктивізму стосовно того факту, що, маючи об'єктивну природу, етнічність разом з тим фактично базується на її відбитті в самосвідомості, а отже на суб'єктивності (тобто, на суб'єктивному

феномені, який Ю.Бромлей називав «етнічною самосвідомістю») [1, с.40] . Або, наприклад, вартій уваги випадок, коли абсолютизація етнічних відмінностей є характерною не лише для «примордиаліста» Ю.Бромлея, але й для представника «конструктивістів» Ф.Барта. Говорячи про «ситуативну етнічність», останній передовсім акцентує увагу на межах між етнічними групами, що визначаються культурними маркерами-конструктами [2, с.114]. І це безумовно не поодинокі приклади, які лише підтверджують думку І.Ю.Зарінова, що «природа етнічного феномену є настільки складною і різноманітною, що збагнути її в рамках однієї методологічної моделі просто неможливо. Що ж стосується вітчизняної теорії етносу і західних концепцій етнічності, то при всій їх видимій протилежності, вони повинні мати точки зіткнення, оскільки насправді спрямовані на один і той же соціальний феномен, який лише проявляється через різні історико-культурні реалії» [3, с.16]. Навіть поверховий аналіз зазначених підходів вже дає підстави говорити, що перші орієнтуються скоріше на «належне майбутнє», нехтуючи при цьому історією, а другі, як правило, звертаються до «належного минулого», до ретроспективних історичних реконструкцій. Звичайно, конструктивісти впевненіше «працюють» на матеріалі сучасного модернізованого та урбанізованого суспільства. Але тут є один суттєвий нюанс, на який продовжуючи аналізувати особливості конструктивістського підходу звернув увагу Ю.І.Зарінов. На його погляд, постмодерністські концепції етнічності, доцільніше розглядати як спробу усвідомлення прояву етнічності в ситуаціях іммігрантських суспільств і великих міст, коли в умовах поширення поліетнічності практично всі історико-культурні одиниці представлені як етнічні групи, а не як етноси. Тому їхня реконструкція в процесі соціальної адаптації та інтеграції людей в новий соціальний організм виявляє етнічність скоріше на індивідуальному рівні [4, с.14]. Проте, і в цьому питанні серед конструктивістів не прослідковується чіткої однозначності думок. А пояснюється це мабуть тим, що конструктивізм – це усе ж таки не теорія, а скоріше описове ствердження про те, що політична і культурна самосвідомість є результатом людської діяльності. Під покровом конструктивізму приховується цілий ряд різних підходів.

За даних обставин не залишається осторонь і проблема етнічної ідентичності, яка в рамках методології соціального конструктивізму часто-густо розглядається і як процес, і як результат соціокультурного конструювання реальності за допомогою інтерсуб'єктивних значень, як інтерпретативна схема якостей суб'єкту, співвіднесених з образом «етносу» як колективного уявлення про групові інваріантні характеристики, а також як уявне віднесення суб'єкту до групи, межі якої детерміновані мовою, культурою, традиціями, спільними рисами тощо. Аби повніше з'ясувати всі ці моменти є сенс звернутися до напрацювань П.Бергера і Т.Лукмана, особливо що стосуються аналізу соціокультурного конструювання етнічної ідентичності [5,с.39-42]. Оскільки етнічна реальність є для людини простором з певним набором властивостей, що сприймаються як звичні, буденні, тлумачення і конструювання цього простору відбувається на підставі накопиченого особистісного досвіду та засвоєння досвіду інших. Проте, процес

соціокультурного конструювання етнічної ідентичності не завжди стає об'єктом рефлексії, оскільки не обов'язково усвідомлюється, відповідно етнічна ідентичність сприймається як даність. Більш того, реальність етнічної ідентичності поступається об'єктивованій, що конструюється порядком об'єктів, які були позначені ще раніше. Це має своє пояснення, оскільки, по-перше, етнічна ідентичність, внаслідок своєї історичної протяжності, часто густо сприймається як те, що є саме собою зрозуміле. А по-друге, суб'єкт формується в умовах певної культури й етнічної групи, сприймаючи їх як даність. І головне, етнічність хоча і «конструюється» на рівні суспільної свідомості, з часом вона інтеріоризується індивідом, оскільки не може існувати виключно в абстрактно-конструктивістській формі. Зумовлюючи поведінку людини, її взаємодію з іншими людьми етнічність проявляється і легітимується в конкретних моделях людського досвіду. А враховуючи, що культура завжди проявляється як одночасність буття минулих, нинішніх і майбутніх поколінь, то можна, наприклад, дати пояснення, чому нове покоління здатне з легкістю відмовлятися від звичних соціокультурних смислів, нехтуючи відповідними цінностями, установками тощо. У той час як для збереження останніх усе ж таки необхідна усталена і переконлива інтерпретація смислів культури, установлення їхньої функціональності.

Важливу роль у цій ситуації відіграє інституціональний порядок. Поширюючись, останній створює свого роду «завісу» легітимації, що простягає над ним захисний шар когнітивних і нормативних інтерпретацій. І що важливо, при цьому не втрачається основна функція легітимації – створення уніфікованої моделі поведінки людей, яка має сприйматися як природна. А з розвитком етносу, значущість процесу легітимації лише посилюється за рахунок інновацій і запозичень, що постійно зростають.

Звернення до праці П.Бергера і Т.Лукмана «Соціальне конструювання реальності» зовсім не випадкове, воно продиктоване бажанням залучити до розгляду етнічності нестандартне бачення не лише даного феномену, але й проблем, з ним пов'язаних. І передовсім це стосується наявності в сучасній культурі принаймні двох явищ. Перше, коли позиція рефлексії поступово переміщується в сферу історичних, культурних і соціальних процесів, де вона практично перестає підноситися над світом людської повсякденності. Внаслідок цього, підставою для роздумів про себе, про світ усе частіше стають історичні обставини та культурний і соціальний контексти. І друге, коли все помітніше відбувається розмиття традиційного укладу життя, що з одного боку стимулює появу численних приводів для рефлексії стосовно себе і життя в цілому, а з іншого - відповідям на багато які запитання заважає відсутність звичних реакцій і звичних орієнтирів, скажімо, таких як беззаперечні цінності. Щоправда, це зовсім не означає, що їх не вистачає або немає (йдеться про їхню звичність). Навпаки, їх надмір і вони тісно пов'язані з різними обставинами, культурним контекстом, історичними традиціями і тому самі потребують вибору позиції для рефлексії замість того, щоб забезпечувати таку позицію. Причому з огляду на зв'язок з певним культурним контекстом та історичними обставинами, ці позиції для рефлексії просто занурюються в обставини життя імперичного індивіда, способи його

сприйняття, мислення і діяльності. Але справа в тому, що і сам індивід для формування своєї позиції також потребує певних засад для рефлексії.

Безумовно, проблемою етнічності в такому контексті продовжують цікавитися представники різних наукових течій. Одні наполягають на важливості підтримування і збереження в повсякденному житті традицій і вірувань, які існували в суспільствах, демонструючи свою відданість примордиалістській парадигмі. Інші, вважають за необхідне наголошувати на можливостях вільної зміни соціальних контекстів людини в процесі очищення їх від традиційного наповнення. Аби з'ясувати правомірність існування наведених точок зору розглянемо ситуацію, в якій опиняється людина сучасного суспільства. А вона є доволі суперечливою. Оскільки, звільняючись від багатьох традиційних зв'язків, людина насправді опиняється в ще більш складному становищі. Бо ті, хто за різних причин не в змозі вписатися в динаміку сучасної глобальної культури, потрапляє в своєрідну ізоляцію, відокремлюючись від інших у просторі і часі. Але ж і ті, хто здавалося б вписався у цю динаміку, теж опиняються в своєму локусі культури, доволі жорстко відокремлюючись від тих, хто не вписався в неї. Отже, важливість простору і часу спільності з іншими є дійсно суттєвою ознакою етнічності сучасної доби. Позбавляючись традиційних форм етнічності, людина постійно опиняється перед вибором відповідного способу поведінки і усвідомлення себе в різних ситуаціях. Не випадково перед нею все частіше постає проблема екзистенціальної безпеки.

Взагалі підхід, за яким етнічність пов'язується із здатністю збереження людини у часі, має певні переваги. По-перше, він дозволяє враховувати емпіричну реалізацію її тотожності себе. А по-друге, передбачає постановку питання, що буде зберігатися у часі? А це є свідченням того, що за таких обставин теза про час в етнічності, може набувати не лише емпіричного смислу. Зв'язок способу збереження у часі з проявом етнічності дозволяє перейти в площину розуміння ситуації, за якої, наприклад, байдужість до чогось одних виявляється значущим для інших. Або наскільки індиферентними до змісту, що зберігається, можуть бути культурні механізми успадкування тощо.

Взагалі, найбільш прийнятним засобом пошуку власне автентичного в етнічній культурі завжди вважалася фольклористика, що забезпечувала "занурення в минуле", будучи середовищем розгортання тимчасової перспективи смислів етнічності. Це, як правило, пов'язувалося з ностальгією за втраченим, а намагання знайти істинну самість часто-густо поєднувалося зі спробою локалізувати й артикулювати автентичне існування. Але виявляється, що і тут не все так однозначно. Скажімо, М.Коходас вважає, що автентичність – це взагалі не есенціалістський набір рис і практик, а дискурсивно сконструйована межа між модернізованим і "примітивним", яка насправді є ідеологічним інструментом субординації [6, с.143-161]. А на думку Р.Бендікс, пошук автентичності зорієнтовано не на що інше, як на відновлення тих культурних елементів, втрата яких може осмислюватися лише заавдяки модерну, а їх відновлення може здійснюватися лише сучасними методами [7, с.8]. Разом з тим останнім часом усе частіше

лунають сумніви з приводу доцільності розгляду автентичності з позицій її минулого, незмінного, позбавленого внутрішнього динамізму існування, що створює їй імідж статичного “голосу з минулого”. Незгода щодо такого однобічного бачення автентичності викликана здатністю минулого впливати на сучасність. Причому у такий спосіб, аби в сучасному могли з’являтися нові можливості осмислення культурних змін, що відбуваються. Щоправда, зважаючи на істинність певних перформансів, можна припустити, що в кожній культурі існують свої критерії, за якими може відрізнитися справжня автентичність. Хоча і в теоретичному, і в емпіричному плані не так вже й просто розмежувати істинність і неістинність традицій. Взагалі, процес збереження традиційного в теперішньому дуже не простий, оскільки включає артикуляцію колективно відтворених архаїчних форм, збережених із далекого минулого елементів, що можуть значно відрізнитися від своєї традиційної форми, не говорячи вже про сучасні елементи, широко циркулюючі в публічній сфері. Але тут слід зважати ще на один момент. А саме, далеко не завжди давність і даність визначають щось як традиційне. Ця обставина уявляється доволі важливою в світлі сплеску традиціоналізму на межі ХХ – ХХІ століть.

Утім, якщо уважніше проаналізувати звернення до архаїки, то не можна не помітити, що справа тут скоріше в уявленнях, оскільки норми, цінності, що їх підтримують люди, іноді лише здаються традиційними за рахунок набуття новаціями вигляду традицій. Мабуть тому деякі науковці (зокрема, Е.Гіденс) вважають, що більшість явищ, які нині сприймаються масовою свідомістю як традиції, насправді є вільними копіями минулого досвіду або його імітацією. Та навіть в традиційних суспільствах міжродове передавання досвіду може супроводжуватися викривленнями і втратами внаслідок свідомої селекції. Тому в сучасних умовах, як традиційне, часто сприймаються не стільки автентичні трансляції минулого досвіду, скільки його інтерпретації та селекції. А часом взагалі селекція минулого здійснюється з метою легітимації нового через акцентування його етнічних особливостей. Звичайно, не всі квазітрадиції здатні приживатися однаковою мірою. Причому найменші шанси на виживання мають суто ідеологічні конструкти.

Взагалі часом спостерігається доволі парадоксальне явище – відродження традиційності за якщо не повної, то часткової втрати традицій. А відбувається це часто-густо внаслідок руйнації традиційної інституціональної матриці. Оскільки традиції – це завжди міжпоколінне передавання культурних норм і цінностей, що легітимують поведінку членів певної етнічної спільноти. Проте, таке передавання накопиченого досвіду стає можливим лише зі збереженням певних базових умов трансляції етнічної культури і передусім інституцій, що є носіями, зберігачами, а головне, контролерами дотримання традиційних приписів. На сьогодні механізми такого контролю виявляються значною мірою демонтованими. Як наслідок, порушуються смислові порядки етнічної культури, її смисло-образне осягнення і проблематизується розуміння етнічності. Натомість, внаслідок ускладнення суспільного життя, зростання його ритміки система етнічного кодування стає все більше завуальованою, просякаючи глибинні форми психіки й духовного життя, а це

часом провокує деяку подвійність, коли на смислового рівні презентуються одні цінності, а реальні етнокультурні практики вносять свої корективи. Така ситуація безумовно ускладнює розуміння феномену етнічності. Але вихід тут бачиться лише один – це розумна інтеграція різних наукових теорій, концепцій, парадигм, що так чи інакше відбивають місце і роль етнічності в соціальному розвитку сучасного суспільства.

Висновки:

1. Плюралістичність світу, що фіксується дискурсом полікультурності, стає підставою для виявлення етнокультурних відмінностей, актуалізуючи водночас постановку питання щодо смислу етнічності в сучасному житті і пошуку адекватних моделей її дослідження.

2. Полемічний характер протистояння між конструктивістами і примордиалістами (есенціалістами) обумовлений скоріше ідеологічними мотивами. Але привід для власне наукових дискусій дійсно існує, оскільки складність та різноманітність природи етнічного феномену роблять його розгляд у межах лише однієї методологічної моделі практично неможливим. Тим більше, що, відтворюючи смисловий порядок конституювання етнічності, ці моделі артикулюють відмінні темпоральні перспективи. Перші, по великому рахунку, апелюють до “належного майбутнього” другі – до “належного минулого”.

Список використаних джерел:

1. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. М.: 1983, с. 40.
2. Barth F. Introduction / F. Barth //Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Differences. – L., 1969. – P. 114.
3. Заринов И.Ю. Время искать общий язык / И.Ю.Заринов. // ЭО. 2000. № 2., с. 16.
4. Заринов И.Ю. Социум – этнос – этничность – нация – национализм / И.Ю. Заринов // ЭО. 2000. № 5., с. 14.
5. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман. – М.: Медиум, 1995. – с. 39-42.
6. Cohodas M. A Case Study in Debates of Innovation and Paradigms of Authenticity / M. Cohodas. – University of California Press., 1999. – p. 143 – 161.
7. Bendix R. In search of authenticity: The formation of Folklore Studies / R. Bendix. – Madison: University of Wisconsin Press, 1997. – p. 8.

Отримано 10.01.2017